

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 5.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Készült az OTKA 104758. sz. pályázat támogatásával
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A kötetünk honlapunkról letölthető. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

A közköltészet határán: Júdás siralma

Bár a közköltészet körülírásának szándéka már a nemzeti irodalom ébredésétől kérdésként jelentkezett, a fogalom szabatos meghatározását, jellemzését, az irodalomhoz és népköltészetéhez való viszonyának feltárását, az irodalom- és kultúrtörténeti előzmények pontos adatolását és elemzését Küllös Imolának köszönhetjük.¹

Küllös tanulmányának és monográfiájának (2004) Szilágyi Márton szerint

fontos eredménye, hogy kialakít egy rendkívül plauzibilis közköltészet-definíciót. [...] „A közköltészet olyan általánosan ismert, tömeges terjesztésű verses művek variánsokban létező halmaza, melyet egy adott közösség (társadalmi hovatartozástól függetlenül) használ; tekintet nélkül arra, hogy e műveknek van-e ismert szerzője vagy nincs, s függetlenül attól is, hogy az alkotás mely stílusrétegbe tartozik. A közköltészet anyanyelvű, legnagyobb része meghatározott alkalomhoz és/vagy funkcióhoz kapcsolódik, nem tartalmaz egyéni fikciót, legalábbis az alkalom és a funkció sokkal inkább meghatározza, mint az egyéni, költői invenció. Mind a névvel ismert szerzőktől származó, mind az anonim szövegek szájhagyományban és írott formában is (kéziratot másolatok, illetőleg olcsó nyomtatványok útján) terjedtek és variálódtak.” Ez a tankönyvi tömörséggel formulázott meghatározás azonban azáltal nyerheti el igazi értelmét, hogy minden egyes részletét a későbbi elemzések hitelesítik.²

Szilágyi Márton ugyanakkor észreveszi azt is, hogy

éppen a klasszifikáció kérdése bizonyosan az egyik legönkényesebb pont, hiszen az elemző utólag alakít ki olyan kategóriákat, amellyel az egykori lejegy-

1 KÜLLÖS Imola, *Közköltészet és népköltészet: A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*, Bp., L'Harmattan, 2004.

2 SZILÁGYI Márton: *Küllös Imola, Közköltészet és népköltészet: A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*, Irodalomtörténet, 87(2006), 467–472, itt: 468.

zők számára osztatlanul létező szöveganyagot kezelhetővé akarja tenni. Küllős Imola szövegelemzései, a szövegcsaládok fölrajzolását követő analizáló műveletek, amelyek metrikai kérdések mellett tematikus és motívikus elemekre is tekintettel vannak, jórészt azért meggyőzőek, mert számolnak a verses szövegek társadalmi vagy legalább közösségi használatának lehetőségével is, mint például a dramatikus hagyományok esetében vagy az alkalmi költészet szituációhoz kötöttsége kapcsán.³

Vaderna Gábor a közköltészet vizsgálatával kapcsolatban 2014-ben már azt írhatta, hogy „az utóbbi időben – s ezt most már teljes egyértelműséggel kijelenthetjük – elmozdult a kutatás a holtpontról, sőt szokatlan intézményesülési tendencia vette kezdetét. [...] másfelől nemcsak a klasszikus magyar irodalom körére korlátozódik a tanulmányok vizsgálati köre, hanem a régi magyar irodalomtól a XX. századig terjed.”⁴

A közköltészet fogalmának használatában a másik oldalon – ha létezhetnek még egyáltalán „oldalak” a kultúra történetén belül – bizonytalanság mutatkozik. A *Néprajzi Lexikon* Ortutay Gyula ítéletén, szűrőjén keresztül (s csak a folklórra leszűkítve érvényességét) azonosul Marót Károly megállapításával, mely szerint: „nincs külön irodalmi („mű”) és népi („nép”) költészet, csak az egy igaz költészet van, amely akkor a legigazibb és legtökéletesebb, ha »közköltészté« válhat”.⁵

Mikos Éva beszédes című tanulmányában a folklór fogalma(i)ról, avagy a kifejezés nehézségéről írva értelmezi és értékeli a hagyományos néprajzi (folklór) terminológiákat.⁶ A terminológia így a néprajzi és folklorisztikai vizsgálatokban jóval tágabban használt, mint azt Küllős Imola „tankönyvi tömörségű” meghatározása indokolná.

Az I. magyar–jugoszláv folklór konferencia kötetében Barna Gábor a Mezey kántorcsalád munkásságával,⁷ Erdélyi Zsuzsanna pedig az archaikus népi imákkal – tehát kimondottan egyházi műfajokkal – kapcsolatban veti fel azok közköltészeti jellegét. Erdélyi már tanulmányának címében is jelzi ezt: *Későkö-*

3 Uo., 470.

4 VADERNA GÁBOR, *A közköltészet kutatása és az irodalomtörténet = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 3*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2014.

5 ISTVÁNOVITS Márton, *Közköltészet = Magyar néprajzi lexikon*, főszerk. ORTUTAY Gyula, Bp., Akadémiai, 1980, III, 327.

6 MIKOS ÉVA, *A folklór fogalma(i) avagy a kifejezés nehézsége = Folklor és nyelv*, szerk. SEMERKÉNYI Ágnes, Bp., Akadémiai, 2010 (Folklor a magyar művelődéstörténetben, 5), 59–68.

7 BARNÁ GÁBOR, *Katolikus egyházi népének, énekszerzők és a folklorizáció (A Mezey kántorok énekei a néphagyományban) = A hagyományos műveltség továbbélése: Az I. magyar–jugoszláv folklór konferencia előadásai*, szerk. Kiss Mária, Bp., MTA Néprajzi Kutató Csoport, 1984, 123–133.

1. kép. Júdás visszaadja az árulásáért kapott 30 ezüstpénzt a főpapoknak.
A Bucsánszky-féle 1862-es ponyvanyomtatvány címlapja.

zékori közköltészeti emlékek a hazai interetnikus – délszláv – szakrális hagyományban.⁸ Tánczos Vilmos pedig a nemzeti nyelvű szakrális közköltészetben látja a köszöntők, a népszokások rítusénekeinek, a ráolvasások és az archaikus népi imák gyökerét.⁹

A közköltészet terminus technicus irodalomtörténeti és folklorisztikai használatának eltérő módozatai azonban csak látszólagosak – ha figyelembe vesszük Küllös tanulmánykötetének alcímét: *A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*. A világi közköltészetre vonatkoztatott műfaji jellemzők, közösségi, névtelen és nyitott, alkalomhoz és/vagy funkcióhoz kötöttség az egyházi indíttatású egyházi kötődésű közköltészetre is érvényesek.

8 ERDÉLYI Zsuzsanna, *Későközépkori közköltészeti emlékek a hazai interetnikus – délszláv – szakrális hagyományban* = *A hagyományos műveltség továbbélése, i. m.*, 43–105.

9 TÁNCZOS Vilmos, *Gyöngyökkel gyökereztél: Gyimesi és moldvai archaikus népi imádságok*, Csíkszereda, Pro-Print, 1995.

Júdás a Szentírásban

Az alábbiakban egy, a hivatalos egyházi megítélés és befogadás szempontjából is kritikus szöveg(csoport), a Júdás-siralom kapcsán kísérlem meg bemutatni annak közköltészeti természetét.

Júdás alakjának, szerepének megítélése mintegy esszenciaként maradt ránk a frazémákban és proverbiumokban. Az „árulkodó Júdás”, „Júdáscsók”, „Apostolok közt is volt egy Júdás”, a „tartja, mint Júdás az erszényét” közvetlenül utalnak az újszövetségi történetre. Dugonics szerint az áruló szinonimájaként került a népnyelvbe a „Júdás Iskariates”, aki pedig felakasztotta magát, az „Júdást fogott”.

E közmondások és állandósult szókapcsolatok szinte napjainkig tartó közérthetőségét – műveltségtől függetlenül – az Újszövetség általános ismerete, illetve a liturgiában Krisztus szenvedéstörténetének évenkénti, gyakran dramatizált előadása biztosította.

Júdást csak az Újszövetség történeti könyvei említik, azok is csak röviden. A szinoptikus evangéliumokban [Mt 10, 4; 26, 14, 25, 48; 27, 3; Mk 3, 19; 14, 10, 43; Lk 6, 16; 22, 3, 47–48], illetve Jánosnál [Jn 6, 71; 12, 4; 13, 2, 26, 29; 18, 2–3, 5] valamint az Apostolok Cselekedeteiben [ApCsel 1, 16, 25].

A szinoptikus evangéliumokban már az apostolok felsorolásánál előre jelzik Júdás későbbi árulását. Márk szerint Jézus „Tizenkettőt [akiket apostoloknak nevezett] választott ki arra, hogy vele legyenek, és hogy elküldje őket, hogy hirdessék az igét, és hogy hatalmuk legyen kiűzni az ördögöket. [Kiválasztotta a Tizenkettőt:] Simont, akinek a Péter nevet adta, Jakabot, Zebedeus fiát és Jánost, Jakab testvérét, akinek a Boanergesz nevet adta, ami azt jelenti, „mennydörgés fia”; továbbá, Andrást és Fülöpöt, Bertalant és Mátét, Tamást és Jakabot, Alfeus fiát, Tádét és Simont, a Zelótát, és a Karióti Júdást, aki aztán elárulta.”¹⁰ Máté és Lukács is utolsóként szerepelteti Júdást, „aki árulóvá lett”,¹¹ illetve „aki elárulta”¹² Jézust. Júdás mint áruló és „ördög” János evangéliumában is megjelenik.¹³

Az árulásért ígért, kapott jutalomról csak Máté emlékezett meg: „Akkor a Tizenkettő közül egy, akit Karióti Júdásnak hívtak, elment a főpapokhoz, és így szólt: „Mit adtok nekem, ha kiszolgáltatom őt nektek?” Azok harminc ezüstöt

10 Mk 3, 14–19. Az evangéliumi szövegek idézésénél Simon Tamás László o. s. b. új fordítását használtam: *Újszövetség*, ford., bev., utószó SIMON Tamás László o. s. b., Pannonhalma, Pannonhalmi Főapátság, 2014.

11 Lk 6, 13–16.

12 Mt 10, 2–4.

13 „– Ugye én választottalak ki benneteket, a Tizenkettőt? Egy közületek mégis ördög! Júdásról, Simonnak, a Kariótinak a fiáról mondta ezt. Ő volt ugyanis az, akinek el kellett árulnia, pedig egy volt a Tizenkettő közül.” (Jn 6, 70–71.)

2. kép. Az öngyilkos Júdás az örvelző ördögökkel.
Abraham a Santa Clara könyvének 1718-es nürnbergi
kiadásának előzéklapján.

fizettek neki. Ettől fogva kereste az alkalmat, hogy kiszolgáltassa.”¹⁴ Márk csak annyit ír, hogy a főpapok „amikor meghallották, megörültek, és megígérték, hogy pénzt adnak neki”.¹⁵ Lukács is csak általában pénzről ír, azonban az árulás okának tekinti, hogy „[a] Sátán megszállta Júdást, akit Kariótinak is neveztek, és egyike volt a Tizenkettőnek”.¹⁶

Az utolsó vacsorán történekről csak Máté, illetve később János¹⁷ számol be:

14 Mt 26, 14–16.

15 Mk 14, 10–11.

16 Lk 22, 3–6.

17 Jn 13, 21–30.

Amikor este lett, asztalhoz telepedett a Tizenkettővel. Evés közben így szólt:

– Bizony, mondom nektek, egy közületek el fog árulni engem.

Erre nagyon elszomorodtak, és egyenként kérdezgetni kezdték:

– Csak nem én, Uram?

Így válaszolt:

– Aki velem együtt mártotta kezét a tálba, az árul el engem. Az Emberfia ugyan elmegy, amint meg van írva róla, de jaj annak az embernek, aki az Emberfiát elárulja. Jobb lett volna annak az embernek, ha meg sem születik.

Júdás, az áruló, így szólt:

– Csak nem én, Mester?

– Te mondtad – felelte neki.¹⁸

Júdás csókja mindegyik szinoptikusnál szerepel.¹⁹ A legtömörebb megfogalmazás Lukácsé: „Miközben még beszélt, íme, tömeg érkezett, amelynek élén Júdás, a Tizenkettő egyike haladt. Jézushoz lépett, hogy megcsókolja. Jézus így szólt hozzá:

– Júdás, csókkal árulod el az Emberfiát?”²⁰

Júdás további sorsáról, haláláról csak Máté számol be:

Amikor Júdás, aki kiszolgáltatta, látta, hogy elítélték, megbánta tettét, visszavitte a főpapoknak és a véneknek a harminc ezüstöt, és ezt mondta:

– Vétkeztem, mert ártatlan vért szolgáltattam ki.

De azok ezt mondták:

– Mi közünk hozzá? A te dolgod.

Erre ő a szentélybe szórta az ezüstpénzt, majd elment, és felakasztotta magát. A főpapok felszedték az ezüstöket, és így szóltak: „Ezt nem szabad a kincstárba tennünk, mert vérdíj.” Aztán határozatot hoztak, és megvették rajta a fazekas mezejét az idegenek számára temetőnek. Ezért hívják ezt a mezőt a mai napig Vérmezőnek. Ekkor beteljesedett Jeremiás próféta szava: És vették a harminc ezüstöt, az árát a felbecsültnek, akit Izrael fiai ennyire becsültek, és odaadták a fazekas mezejéért, ahogy az Úr megparancsolta nekem.²¹

Júdás történetéhez, jelleméhez János evangéliuma azt is hozzáteszi, hogy „tolvaj volt, és a nála lévő erszényből elszedegette, amit beletettek.”²² Az apostolok láb-

18 Mt 26, 20–25.

19 Mt 26, 46–50, Mk 14, 43–46, Lk 22, 47–48.

20 Lk 22, 47–48. Jánosnál a csók nem szerepel, vö. Jn 18, 2–5.

21 Mt 27, 3–10.

22 Jn 12, 3–6.

mosásakor szerinte „az ördög már a szívébe ültette Júdásnak, a Karióti Simon fiának, hogy árulja el őt”.²³ Sőt, Júdás elrendelt feladatának tekinti azt:

– Bizony, bizony, mondom nektek, egy közületek elárulni készül engem.

Zavartan néztek egymásra a tanítványok: vajon kiről beszél? Az asztalnál közvetlenül Jézus mellett volt egyik tanítványa, az, akit Jézus szeretett. Simon Péter intett neki, hogy tudakolja meg, kiről beszél. Az ráhajolt Jézus keblére, és megkérdezte tőle:

– Ki az, Uram?

– Az – feleli Jézus –, akinek én mártom be a falatot, és neki adom.

Bemártotta tehát a falatot, és odaadta Júdásnak, a Karióti Simon fiának. A falat után belément a Sátán. Jézus pedig így szólt hozzá:

– Tedd meg hamar, amit meg kell tenned!

Az ott ülők közül senki sem értette, miért mondja ezt neki. Egyesek azt gondolták, hogy mivel az erszény Júdásnál volt, Jézus azt mondja neki: „Vedd meg, amire szükségünk van az ünnepre”, vagy hogy a szegényeknek adjon valamit. Miután elfogadta a falatot, azonnal kiment. Éjszaka volt.²⁴

Az Apostolok cselekedeteiben Júdás árulásáról már mint az ószövetségi próféciák beteljesüléséről olvashatunk, s halála is „új megvilágításba” kerül:

Azokban a napokban, amikor mintegy százhusz főnyi sokaság volt jelen, fölállt Péter a testvérek körében, és így szólt:

– Testvérek! Be kellett teljesednie az Írásnak, amit előre megmondott a Szentlélek Dávid ajka által Júdásról, aki vezetője lett azoknak, akik elfogták Jézust. Közénk tartozott, és részt kapott ebből a szolgálatból. Miután ennek a gonosztettnek a jutalmából földet vett, előrebukott, derékban széthasadt, és egész belső része kifordult. Közismertté vált ez Jeruzsálem lakói előtt, ezért nevezték el azt a mezőt a maguk nyelvén Hakeldamának, azaz Vérmezőnek. Meg van írva a Zsoltárok könyvében: Legyen lakhelye pusztává, és ne lakjék benne senki! Tisztességét pedig vegye át más! Szükséges tehát, hogy azok közül a férfiak közül, akik egész idő alatt együtt voltak velünk, amíg közöttünk járt az Úr Jézus – kezdve János keresztségétől addig a napig, amikor fölvitett tőlünk –, még valaki tanúja legyen velünk együtt feltámadásának.²⁵

23 Jn 13, 1–5.

24 Jn 13, 21–30.

25 ApCsel 1, 15–26. A folytatásból megtudhatjuk azt is, hogy ki lépett Júdás helyére, az apostolok közé: „Ekkor kijelöltek kettőt: József Barszabbászt, akit Jusztusznak is hívtak, és Mátyást. És így imádkoztak: »Urunk, minden szív ismerője, mutasd meg, e kettő közül melyiket választottad ki, hogy megkapja ebben az apostoli szolgálatban azt a helyet, amelyet Júdás elhagyott, hogy az őt megillető helyre jusson!« Ekkor sorsot vetettek, és a sorsvetés Mátyásra esett, akit a tizenegy apostolhoz soroltak.”

Júdás-siralom a passiójátékokban

Az újszövetségi történetek mentén, Júdás, mint a szenvedéstörténet egyik „kulcsfigurája” a passiójátékokban is szerepet kapott. „Júdás apostol mint a bűnbánattartás negatív exempluma az egyik legfőbb szereplője a csíksomlyói passiójátékoknak” – írja Medgyesy S. Norbert. „Gyakran több jeleneten keresztül a színpadon találjuk: először az ördögök kísértésekor, ezt követően az árulás során a főpapok előtt, majd Jézus elfogásakor az Olajfák hegyén és végül a keserű hangú siralom elmondásakor a pokol kínjai között.”²⁶ Júdás története tehát az evangéliumok alapján került a passiójátékokba, ugyanakkor olyan – a késő középkorból már biztosan eredeztethető – elemekkel bővül, mint az ördögi kísértés vagy Júdás bűnbánó siralma. Júdás különböző hosszúságú és a drámákban a legtöbb esetben eltérő, önálló szövegű planctusait Kilián István a színpadi és a temetési önbúcsúztatókkal rokonítja.²⁷

A XVII–XVIII. század során nyomtatásban kiadott énekeskönyvek közül csak a Kájoni János szerkesztette *Cantionale Catholicum* (Csíksomlyó, 1676, 1719) lapjain olvasható – Krisztus szenvedéstörténetének verses elbeszélésébe építve – Júdás öngyilkosság előtti siralma:

Júdás eszére tért, hogy az ártatlan vért, igen olcsón el-adta.
Meg-ismervén magát, hamis adósságát Sidóknak meg-tagadta.
Búvában igen sír, de lelkével nem bír, Ura szenved miatta.

Mond: én veszett medgyek, immár hová légyek, Uramot el-árultam.
Hitem nagy erejét, idvességem kincsét, harmincz pénzen el-attam.
O veszett föld-háta! ki engemet tartá; hogy illy búra jutottam.

Nap, Hóld, mező, hegy, völgy, Erdő, Tenger, Meny, Föld, vétkeimtől nehezült.
Lelki békességem, szibül remétségem, gyökerestül már ki-dült.
Anyám e' Világra, nehéz nyavalyára, jaj, mert kárhozatra szült.

Istenhez térjek-é, kegyelmet kérjek-é, de azt én nem érdemlem.
Arra csak egy szómat, semmi szándékimat, többé fel-nem emelem.
Örvendetes óra, hogy már folyják jóra, soha azt nem remélem.

26 MEDGYESY S. Norbert, *A csíksomlyói ferences misztériumdrámák forrásai, művelődés- és lelkiségtörténeti háttere*, Piliscsaba–Bp., 2009 (Fontes Historici Ordinis Fratrum Minorum in Hungaria: Magyar Ferences Források, 5; Művelődéstörténet Műhely Monográfiák, 1), 133.

27 KILIÁN István, *A minorita iskolai színjátszás a XVIII. században*, Bp., Argumentum, 1992 (Irodalomtörténeti Füzetek, 129), 68–69.

Fogjátok ezt a' bért, mert az ártatlan vért, ti-néktek ezért adtam.
Lehajtom a' földre, lelkem küszöbire, mert ezzel terhet raktam.
E' rosz pénz kedvé-ért, jaj az ártatlan vért, hogy néktek el-árultam.

Az esztendő gyászban, öltözzék homályban, kin fogantatásom lött.
A' Nap-is sírással, járjon ohajtással, mely születésemre jött.
Rettenetes búra, jajgasson az óra, kin Anyám Világra tött.

A' jótól ijesztő, gonoszra vezető ördög-után eredék.
Nagy kárhozatomra, én jól-tött Uramra, hamis hó-pénzt fel-szedék.
Halálom óráján, ördögnek hálóján, akarattal maradék.

Azért a' Pokolban, kínnal tellyes ólban, ezentúl rekesztetem.
Tüzzel lobogó Tón, ki engem hozzá von, ezentúl fereztetem.
Honnan e' Világra, szabadulásomra, soha nem eresztetem.

Oh tüzzel tölt fészek, Majd te benned lészek, úgy tetcik ugyan látlak.
Tőlem nem távozol, környüllem szikrázol, már kebelemben tartlak.
Rettenetes rút füst között forró réz-üst, szívem ablakán várlak.

De én mit kesergek, tovább mit rettegek, nagy nyomorúságomra?
Fel-kötöm magamat, kínnal tölt nyakamat, ama' titkos ágakra.
Csak egy verset írok, Világon kit hagyok, szörnyű gyalázatomra.

En Júdás Scáriót nem szeretvén a' jót, Uramat el-árultam:
Hitetlen Sidóknak, mint vér-szomjúzóknak, harmincz-pénzen el-adtam.
Im magamat azért, mivel bönüm el-ért, ide fel-akasztottam.²⁸

Az 1767-es csíksomlyói passiójáték-előadás Júdás-siralmának – a fent idézett utolsó két versszak erejéig – a Kájoni *Cantionale* verses passiójának Júdás-részlete lehetett szó szerinti forrása.

28 DOMOKOS Pál Péter, „...édes Hazámnak akartam szolgálni...”: Kájoni János: *Cantionale Catholicum*, Petrás Incze János: *Tudósítások*, Bp., Szent István Társulat, 1979, 1242. Kritikai kiadás: *Katolikus egyházi énekek (1660-as, 1670-es évek)*, s. a. r. STOLL Béla, jegyz. HOLL Béla, Bp., Argumentum–Akadémiai, 1992 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 15/A–B), 219. sz., 44–54. versszak. A „De én mit kesergek...” és az „En Júdás Skáriót...” kezdetű versszakok egyeznek az 1767-es passiójáték Júdás-siralmával. Az 1767. évi csíksomlyói passiójátékot kiadta: PINTÉR Márta Zsuzsanna, *Az Inductio de Passione Christi című csíksomlyói iskoladráma = Írók és művek a XVII–XVIII. században*, szerk. LANCSÁK Gabriella, HARGITTAY Emil, Bp., 1984 (ELTE Acta Iuvenum), 131–201.

Bálint Sándor a passiójátékok – pontosabban a Csíksomlyón 1759-ben előadott passiójáték²⁹ – kapcsán egy önálló Júdás-misztériumról szól,³⁰ amit a későbbi kutatás nem igazolt. „Júdás siralma vallásos népköltészetünknek még mindig alig ismert világában is számos barokkos változatban feltűnik” – írja helyesen Bálint Sándor, s forrásának megnevezése nélkül közöl három versszaknyit egy Júdás-siralomból:

Oh én szegény Júdás, miért is vétkeztem,
Harminc ezüst pénzért eladám Mesterem.
Most nap és hold sírnak, sötét a nagy világ,
Kövek repedeznek, kősziklák ledőlnek.

Nem hittem Jézusunk mézédés szavának,
Árulója lettem ég és föld Urának.
Keresztre feszíték szörnyű nagy bűnömért,
És az egész világ súlyos vétkeiért.

Mesterem, bocsásd meg szörnyű vétkezésem,
Most látom, ellened mily vétket követtem.
Atyám voltál, mégis fiad áruló lett,
Harminc ezüst pénzért meg is feszítettett...

Bálint Sándor a Júdás-siralommal kapcsolatban már 1939-ben megállapította, hogy „nagypénteken délután a hívek, főképpen az asszonyok a Kálvárián, esetleg a templomban verses *epikumokat* énekelnek. Egyrészüik *Máriasiralom*. [...] A Mária-siralmon kívül és azok mellett egyéb énekeket is hallhatunk. [...] Júdás siralmában az áruló rendre elmondja, hogy mivel vétkezett ura, Istene ellen. Alkalmazás: hányszor eláruljuk Júdás módjára mi is Jézusunkat.”³¹ Bár a szövegrészhez tartozó lábjegyzetben azt írta, hogy a „felsorolt énekek szövegei gyűjteményemből még kiadásra várnak”,³² sajnos e szövegek máig lappanganak. Az esztendő vallásos néprajzát összefoglaló másik munkájában pedig felveti a

29 A teljes drámaszöveg kiadásai: FÜLÖP Árpád, *Csíksomlyói nagypénteki misztériumok*, Bp., 1897 (Régi Magyar Könyvtár, 3), 129–191; Tömösvári Emese munkájaként népszerűsítő kiadásban olvasható: „*Nap, Hold és csillagok, velem zokogjatok!*”: *Csíksomlyói passiójátékok a 18. századból*, szerk. DEMETER Júlia, utószó PINTÉR Márta Zsuzsanna, a drámák latin nyelvű részeit és a rendezői utasításokat ford. KILIÁN István, Bp., Argumentum, 2003, 415–498.

30 BÁLINT Sándor, *A Júdás-misztérium hagyományvilágunkban*, Vigília, 39(1974)/4, 245–247.

31 BÁLINT Sándor, *Népünk ünnepei: Az egyházi év néprajza*, Bp., Szent István-Társulat, 1938, 84.

32 *Uo.*, 359. jegyzet.

Júdás-siralomk ponyván való terjedésének lehetőségét is, de csak egy Szépkényerűszentmártonban feljegyzett biblikus balladát közöl.³³

A kéziratos énekeskönyvek Júdás-siralmai

A XVIII. századi kéziratos énekeskönyvekben valóban megjelenik egy, a csíksomlyói ferences felfogásra, Júdás bűnbánó szerepére rímelő, de más típusú, egységesebb Júdás-siralom. Első lejegyzését Paksi Márton György kéziratából ismerjük. Az 1760–1761-ben Ötveny-Sziget (ma Kunsziget, Győr–Moson–Sopron m.) községben összeállított énekeskönyv (kántorkönyv) nagybőjti (*Cantillena Quadragesimales*) énekei, jelesül a Mária-siralom között szerepel.³⁴ A dallamra való utalás szerint a *Jaj szerelmes fiam, jaj mire jutottál, / hóhér Sidoságtul miként eltaglattál* kezdetű Mária-siralom saját melódiájára³⁵ énekelték:

Jaj nékem Judásnak JEsust el árultam,
Jaj az ártatlan vért hamissan el attam,
Tengernek és Földnek e' Széles Világnak,
egész Menyországnak nagy Urát el attam.

Isten személyének dicső koronáját,
a' Sz. Háromságnak edgyik Fő Tanácsát,
Teremtő Istennek szerelmes Sz. Fiát,
az ki mindeneknek neveli világát.

Égi Madaraknak, és minden barmoknak,
eő szaporaságát nyújtya Embereknek,
ennékem is atta nevelését,
az Ur szent szajából tanuló szentségét.

33 BÁLINT Sándor, *Karácsony, Húsvét, Pünkösöd*, Bp., Szent István Társulat, 1973, 239. Eddig csupán egy ponyvanyomtatványra sikerült ráakadni Bálint Sándor hagyatékában, amelyben verses formában szerepel „Júdás Iskarioth vagy a Himnonvölgy öngyilkosa”, illetve „A Júdás csók” és „A Himnonvölgyi akasztófa” története = *A megigazult ember halála: ERKÖLCSI TÜKÖR, VALLÁSOS ELBESZÉLÉSEK VERSEKÉBEN. IRTA VARGA LAJOS JÁSZ-ÁROKSZÁLLÁSON*, Eger, Nyomatott és kapható az Egri-nyomda részvénytársaságnál. Említi: N. SZABÓ Magdolna, ZOMBORI István, *Vallásos ponyvanyomtatványok Bálint Sándor hagyatékában*, Szeged, 2010 (Devotio Hungarorum, 14), 1495. tétel.

34 *Paksi Márton György-ék.*, STOLL, 261. sz.

35 Kottával lásd: *Paksi Márton György-ék.* (1760–1761), 181–182.

A Sz. Apostolok hirdető Fő nyelvét,
a' mellyel ditsérik örökké Fölségét,
a' Sz. Profétáknak bölcs jövendölését,
mellyel bé töltötte minden rendölését.

A Machiásnál világossan mondgya,
hogy az Isten Fia kint s' halált szenvedte,
hogy az Ember miát esnik a' fogságban,
az nagy Kereszt vala árra fárotsága.

Sokszor meg mondotta maga is az JESVS,
hogy ő Tanitványa, ki lesz az a' gyilkos,
és éppen meg mondgya az végső Vacsorán,
hogy egyéb nem vólna az a' mérges sátán.

Hanem ki elsőben nyújtya Tálban velem,
az ördög baráttya, az el áll mellölem,
én valik az bizony, ki a' Tálban nyúltam,
JEsussal mindenkor kenyeret mártottam.

Reám kiáltanak ot a' Tanitványok,
mind nevezte ugy mond hamisnak, [szótaghiány]
pokolbéli eördög meg gyötri szívemet,
nem is tudom bennem cselekedetimet.

Akaratom ellen el attam az JESVSt,
harmincz ezüst pénzen a' Sidó népeknek,
maga is azt mondá Judásnak, JEsus,
hogy ha meg tért vólna Lélekben bánoknak.

Irgalmas let vólna valamint Péternek,
és az több bünösök közöt Magdolnának,
vegyük mi minnyájan az JEsus jóvoltát,
ki Irgalmat ígér ő hozzá térökhöz.

Ki ki így viselle magát az életben,
kitségben ne essik Isten kegyelmében,
mert az édes JEsus Irgalmas jó Isten,
meg bocsáttya bününk sokszor ez életben.

Hálát adgyunk a' JEsus Kristusnak,
a' Sz. Háromságnak egy igaz Istennek,
Ki Irgalmas Isten Földön az Hiveknek,
Menyben pediglen jutalom mindennek. Amen.³⁶

A kunszigeti énekeskönyvvel szinte egyidőben jegyezte le Kováts István iskolamester *Judás Iskáriót Siralymát*, szintén dallam megjelölésével. Az 1763–1774 között keletkezett *Dóri énekeskönyv*³⁷ 369–371.³⁸ lapján olvasható változat:

Judás Iskáriót Siralyma Nagy Pinteken.
Nota: Oh világ méz alatt etc.

Jaj nékem, Judásnak, el adván a JESUST,
Harmincz ezüst pénzen a meg Váltó Krisztust,
A Sz Háromságnak második személyt,
Menynek és a földnek kegyes Teremtőjét.

Jaj, nékem, Judásnak, a kit im ugy kedvelt,
Tanétványi között sáfárjává rendelyt,
Utolsó vatsorán láb-mosással tisztelyt,
Egy pohárbul s tálbul adott italt s ételt.

Jaj, nekem, Judásnak, hogy eztet méveltem,
Hogy ártatlan vért árulnyi nem felytem,
Jaj, bolgatag ember, világ tsufja lettem,
Az örök pokolba szenved érte lelkem.

Ki előtt Angyalok fõn álva reszketnek,
Azon ma az kövek szörnyen repedeznek,
Nap, hold és tsillagok fimlenyi meg szünnek,
Egész Mennyeiek gyaszban öltözének.

36 *Paksi Márton György-ék.* (1760–1761), 185–187. Nyomtatásban elsőként kiadta és elemezte: MEDGYESY S. Norbert, *Paksi Márton György énekeskönyvének dramatikus népénekei = Variációk: Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére*, szerk. Ötvös István, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2004, 67–94; itt: 82–83.

37 Pannonhalma, Főapátsági Könyvtár 10a E 29/1.

38 A régi lapszámozás szerint: 178–179. A planctust elsőként közzétette: MEDGYESY, *A csík-somlyói ferences misztériumdrámák forrásai...*, i. m., 375–377.

Mivel az ő Urok az áldott Úr JESUS,
Keserves kinnyában piros vérben usz,
Hamis szentencziát halván, kit Pilátus
Rámonda Urokra, a pogán tiránnus.

Jaj, nékem, Júdásnak, hogy zsidók kezében
Attam a pogányok fene körmeikben,
Mert kevés időre láttam a kereszten,
Két latrok közt fűgnyi a levegő égben.

Jaj, nékem, Judásnak, már mit tselekedgyem,
Akár há tekéntek, tsak dobog a szívem,
Soha már a Krisztus meg nem botsátt nékem,
Údvössegem felül nem is elmélkedem.

Jaj, nékem Judásnak, már meg fásult bennem
Minden érzékenség, magam nem vihetem
Arra, hogy szememmel bűnömet könyvezzem,
Kit, ha nem tselekszek, pokolba szál Lelkem.

Az áldott Úr JESUS-t szenvedésre adtam,
Tövés koronával meg koronáztottam,
Szentséges kezeit által liggattattam,
Láboival edgyütt oldalát nyittattam.

Hat ezer és hat száz még hatvan hat tsapást,
Sz fején szenvedett ezer seb luggatást,
A nehéz keresztet halálos taszértást,
Az Orczáján hetven hétszer rut turházást.

Jaj, nékem, Judásnak, oka mind ezeknek
Én vagyok, föl vévén árát Mesteremnek,
Tengeriben uszom kétségben esésnek,
Mellyért társa leszek még ma Luczipernek. Vége.

Azt, hogy a Júdás-siralmat még a XIX. században is érdemesnek találták arra, hogy feljegyezzék, jól mutatja a nemrég feltárt *Osli énekeskönyv* töredékes szövege.³⁹ A „Mosolygós Madonna kegyszobráról is ismert, Győr egyházmegyei Osli község plébániáján őrződött meg egy háromszáz lapnyi, kézzel írt,

39 Győri Egyházmegyei Levéltár. Az Osli plébánia iratai.

hiányos kántorkönyv. A munka provenienciájáról sajnos semmi nem tudható. Mivel az összeállítás eleje és vége is hiányzik, a lejegyzett szövegek sora a számozott 3. lapon kezdődik – az Advent 3. vasárnapjára szánt énekkel, és a *Lelkek emlékezete Napján* című versnek – a folytatásra utaló őrszóval zárt – töredékével ér véget a 298. lapon. A kézirat 247–248. lapján lejegyzett *Esztendő végnapján*, illetve az azt követő „újévi ének” szövegének tanúsága szerint az énekeskönyvet legkésőbb 1836–1837-ben állították össze. A kántorkönyvben, az egyházi évet követve szerepelnek az egyes ünnepekre szánt – többnyire nótajelzés nélküli – énekek szövegei, így a halottak napjára kettő, majd a kötetet eredetileg záró *Új esztendő napján* mondandó énekeket követően, külön egységben – a 256. laptól – a halotti búcsúztatók, emlékversek szerepelnek. E búcsúztató versek bár önmagukban sem érdektelenek – szerepel köztük például Leó pápa⁴⁰ és Vilt József püspök halálára⁴¹ írott vers, Ferenc császárról⁴² pedig kettő is – nem mennek túl a már a XVII–XVIII. századtól ismert szövegeknél.

Az osli kántorkönyv Júdás-siralmát a nagyhét énekei között találjuk. A kézirat 110. oldalán kezdődik – s talán a könyv utólagos rossz összefűzése miatt, az őrszóval jelzett hiányzó rész után – a 135. lapon folytatódik. A szöveg gyakorlatilag megegyezik a *Dőri énekeskönyv* Júdás-siralmával:

Jajj nékem Judásnak, el adtam a' Jesust,
 harmincz ezüst pénzen, a' Megváltó Krisztust
 a' Sz. Háromságnak, második személlyét
 Menynek és a' földnek, kegyes Teremtőjét

Ki előtt Angyalok, borulva rettegnek,
 azon a' kősziklák, nagyon keseregnek,
 Nap, Hold, és Csillagok, mind bésététülnek,
 egész Mennyeiek, oh jaj ma könyveznek

40 A kézirat 261. lapján *Én holt Leo Pápa, a ki uralkodtam* kezdősorral. Bár pontatlan életrajzi adatokkal, de feltehetően Annibale della Gengáról, vagyis XII. Leó pápáról (Szent Péter székében: 1823. szept. 28.–1829. febr. 10.) szóló paszkvillus.

41 A kézirat 264. lapján, *Nagy szomoruan hangzani, Visben 3 harangot* kezdősorral. Vilt József (Esztergom, 1738. júl. 2.–Fertőrákos, 1813. okt. 4.) 1806. jún. 6-án nevezték ki győri püspökké. Győr 1809-es francia megszállása alatt székhelyén maradt, a Győrzámolyban túszként összeszedett férfiakat személyesen kérte ki Napóleontól. A halál a – versben említett Káptalanvishez közeli – fertőrákosi püspöki nyaralóban érte.

42 A kézirat 242–243. lapján *Én holt Ferencz király a ki Uralkodtam*, ill. „Magyar 's több országnak ki királlya voltam” kezdettel. A szöveg valószínűleg Lotharingiai Ferencre (Mária Terézia férjére) utal, akit így is hívtak, s több siratóvers készült neki magyarul (RMKT XVIII/14, 19. sz.).

Mert az áldott Jesus, ki mindenek Ura,
keserves kinnyában, miattam meg hala,
mert zsidók kezébe Mesteremet adtam,
kit fel feszítenek, jaj az keresztfán van.

Jaj nékem Judásnak, jaj mit cselekedgyem,
már lelkemben érzem, hogy nagyon vétkeztem,
nem tudok mit tenni, bűnömet könnyezni,
meg bánván rossz tettem, Jesusért sír lelkem.

Én jó Istenemet szenvedésre adtam,
tövis koronával meg koronáztottam,
szencsés kezeit által luggattattam,
lábaival edgyütt oldalát nyittattam.

Öt ezer hatszáz, és hatvanhat csapást,
szenvedett Mesterem, sok pökést csapdozást,
és sok véres turhát, végre egy keresztfát,
kire feszítették világnak válcságát.

lás (őrszó)

[135]

Jaj nékem Judásnak, jaj kétségben estem,
az ördög meg szálván, jaj pokolra estem,
mert 30 ezüst pénzt, ma kezemben vettem,
édes Mesteremnek az árrát fel vettem.⁴³

Az osli kántorkönyv töredékes szövegének a *Dőri énekeskönyv* Júdás-siralmaival való egyezései azt mutatják, hogy ezek közös gyökerekből táplálkoztak. Nemcsak a siralmak gondolatmenete azonos, hanem a hét versszakos osli töredék négy versszaka is megfeleltethető a dőri hosszabb, teljes (?) változattal. A kunszigeti, dőri és osli kéziratos szövegek ráadásul földrajzilag is összetartoznak, hiszen mindhárom énekeskönyv a Kisalföld középső területén volt (lehetett) használatban.

Ez a lehetséges hagyományozódást igazolhatja ugyan, de nem ad kapaszkodót a sajátos szövegcsoporthoz eredetére. Júdás siralmát a Katolikus Lexikon szócikkei között sem találjuk meg, hiszen Medgyesy megállapítása szerint is „a bűnbánattartás negatív exempluma”.⁴⁴ Míg a gyermeke halála miatti fájdalomtól fakadó Mária-siralmak mind hétköznapi, mind egyházi-liturgikus-paraliturgikus szempontból értelmezhetők és befogadhatók, Péter siralmát a ta-

43 Az *Osli kántorkönyv* Júdás-siralom szövegtöredéke itt kerül először közlésre.

44 MEDGYESY, *i. m.*, 133.

gadást és kétségbeesést követő bűnbánat emelte az egyház számára is elfogadott elemek közé. „Péter – Júdással ellentétben – nem esett a desperatio vétkébe, azaz bízott Isten irgalmában. Valódi megtérése és az ezt igazoló siralomszövegek jó példát mutattak a színjátszó diákoknak és a nézőseregnek egyaránt.”⁴⁵

Júdás szerepéről és bűnbánatáról ugyanakkor rendkívül sokrétű – és a hagyományos teológiai felfogástól is némileg eltérő – megvilágításban olvashattak a klerikusok és a németül értő hívek már a XVII. század végétől. A népi barokk legismertebb szónokának, Abraham a Santa Clarának⁴⁶ *Judas Der Ertz-Schelm, Für ehrliche Leuth, oder eigentlicher Entwurf und Lebensbeschreibung des Iscariotischen Böswicht* című, hétkötetes munkáját még a XIX. században is kiadták.⁴⁷ Ismertsége – és szemlélete – bizonyosan hatással volt mind az iskoladrámákban megjelenő Júdás-képre, mind a kéziratos énekeskönyvek Júdás-siralmaira.

S bár Júdás bűnbánatának, siralmának megjelenítése nem illett a hivatalos teológiába – mindvégig a népi vallásgyakorlat része lehetett –, még egy 1862-ben kiadott ponyvanyomtatványban is helyet kapott:⁴⁸

Jaj nekem, jaj nekem	Szörnyű kinjaimon
Eladtam mesterem,	Ne csodálkozzatok.
Elárultam az én	Istent ne bántsatok,
Szerető Istenem!	Se az ő szent Fiát,
Megvakított a pénz	Akit én eladtam
Sátán foglalója,	Ég és föld királyát.
Én voltam Jézusom	Emberek, emberek,
Megostorozója!	Én vagyok az oka,
Jaj nekem, jaj nekem,	Hogy Úr Jézus meghalt
Emberek szánjatok,	Világ megváltója!
Egész testem ég már	Számomra nincs többé
A pokolban vagyok,	Irgalom, kegyelem:
Iszonyú kinokat	Hitvány ezüst pénzért
Kell nekem szenvednem,	Eladtam Istenem!
De megérdemeltem,	Emberek, emberek
Eladtam Istenem.	Rólam tanuljatok;
Emberek, emberek	Imádjátok Jézust –
Rólam tanuljatok,	Ő a ti Uratok!!!

45 *Uo.*, 130–131.

46 Johann Ulrich Megerle (Kreenheinstetten, 1644. júl. 2.–Mariabrunn, 1709. dec. 1.) Ágostonrendi szerzetes írói neve.

47 A munka 1686 és 1695 között jelent meg először Salzburchban, majd 1718-ban Nürnbergben Johann Cristoph Lochners is kiadta. 1834–1836-ban a passauai Friedrich Winkler rendezte sajtó alá. A könyv XVIII. századi kiadása megvolt a győri püspöki és szemináriumi könyvtárban is. Két kötete nemrég került elő a püspöki magánkönyvtárból.

48 *Az ÁRULÓ JÚDÁS GYÖTRELMEI, KÉTSÉGBEESÉSE ÉS PANASZAI*, Pesten, Nyomatott és kapható Bucsánszky Alajosnál, 1862.

A késő középkori, dramatikus eredetű Júdás-siralom a barokk korban két műfajban élt tovább. A misztériumdramákban, amelyek feltárása, közzététele és feldolgozása évtizedek óta magas szinten folyik; illetve a népénekekben. Ez utóbbiak a drámákéhoz hasonló – gyakorlatilag azonos – toposzrendszer alkalmaznak. Egyértelműen didaktikusak, a bűnös embert oktatják, s bűnbánattartásra intik. Jó példa erre a fent idézett ponyva, amelyben a Júdás-siralmat megelőzően az alábbi bűnbánati ima olvasható:

Szeretett Jézusom! ne hagyj elkárhoznom
Én is rettegek a kétségbe eséstől,
Én is bűnös vagyok mint a gonosz Júdás,
Szörnyen nagyon félek a nagy büntetéstől!
Én árulás helyett megkáromoltalak
Szidtalak Tégedet s legszentebb nevedet,
A ki oldaladból kiömlött véreddel
Édes szeretetből megváltád lelkemet!